

ÁRDRÁGÍTÓK

FÉLREISMERHETETLEN rendszerességgel ismétlődnek a történelem eseményei az előidéző okok hasonlóságának eseteiben. A műszaki és kulturális fejlődés ilyenkor a jelenségeknek csupán külső megjelenési alakját módosítja, a lényegben, a társadalmi rétegek magatartásának eredőiben alig van változás. Látjuk ezt egyes olyan bűncselekményfajták előretörésénél is, amelyeknek elkövetéséhez rendkívüli közállapotok adnak lehetőséget. Háború, forradalom, gazdasági válság, az országterület hirtelen megváltozása újból és ismét kitermelte ugyanazokat a bűnöző típusokat, amelyeknek megfékezésére az államhatalom már évszázadok előtt, hasonló állapotok között törekedett. Szembeötlően bizonyítja az elmondottakat mindaz, amit a konjunkturális bűnözők elnevezés alatt ismert fajtáról a büntetőjog történetéből tudunk.

A francia forradalom második évében már komoly gondot okoztak a kormánynak az árdrágítók, áruhalmozók és készletvisszatartók garázdálkodásai. Ezek a társadalom mindenfajta rétegéből kikerülő antiszociális elemek, akiket a „harácsolók“ (accapareurs) gyűjtőnév alatt emlegettek, aggasztóan csökkentették a közfogyasztásra szánt készleteket. Egyik napról a másikra tűnnek el a piacról a közszükségleti cikkek, majd meg titkon és megsokszorozott áron árusítják. Sorozatos tudósításokat olvasunk a hírlapokban,¹ amelyek leírják, hogy egyes nagykereskedők halottszállító kocsikba rejtve viszik el rejtkehelyükre az árukészleteket, nehogy a hatósági kényszerre a napi áron kelljen árusítaniok. A fővárosban elterjednek a hírek, hogy a kolostorokban cukorraktárak, templomokban gabbnaleraikatok keletkeznek/ Ámbár e mesterkedéseknek sokan az új „régime“ boldogulását megnehezítő, ellenforradalmi célzatot igyekeztek tulajdonítani, azoknak valóságos előidézője ekkor is inkább a kapzsiság, a megfogyatkozott termelés nyomán előálló áruhiány aránytalan nyereséget ígérő kihasználása volt. Ducos, a girondista direktóriumnak gazdasági ügyeit intéző tagja tisztán látta e visszaélések súlyos következményeit, de döntő intézkedésre nem tudta magát elhatározni. „Nehéz probléma előtt állunk“, — állapították meg ismételten a tanácskozáson. Radikális beavatkozás — ezt hangoztatták a gazdasági elméletek tisztelői, — az árdrágítókat egy kalap alá veszi a tisztességes kereskedőkkel és ezzel megbéníthatná a kereskedelem szabadságát. Így azután mindig elhalasztották a harácsolók ellen készült törvényjavaslat tárgyalását. Bízta abban, hogy a mértéktelenül felcsigázott árak mellett a közönség beszünteti vásárlásait, a kereskedők nyakán marad az árú, megjön az árzuhanás és ezzel magától megoldódik a súlyos kérdés.

Robespierre hatalomrajutásakor azonban a konvent már belátta, hogy mindez csak önámítás volt. Belátták, hogy „a harácsolók vad despotizmusától csak a közszükségleti cikkek hatósági ármegállapítása mentheti meg az országot“. Miután legyőzték a gazdák és a kereskedők képviselőinek a törvényhozó testületben megnyilvánuló elkeseredett ellenkezését, a gazdasági életet teljes egészében árszabályozás alá helyezték. Végeláthatlan lajstromokban állapították meg a nélkülözhetlen közszükségleti cikkek legmagasabb árát, hatályba léptették az árrögzítést az 1790. évi alapon, meghatározták a felárakat a különböző szakmák munkabérei alapján. Az intézkedések eredménye valóban meglepő volt. Az a kevés árú, amely eddig még szórványosan piacra került, néhány napon belül nyom nélkül eltűnt,

¹ Aulard: Hist. pol. de la Révolution française.

a kereskedők bezárták boltjaikat, a piacok elnéptelenedtek. Meg kellett tehát oldani a második problémát, amely hasonló helyzetekben később is a feladat nehezebb részének bizonyult. Mítsem ér ugyanis a maximális árak megállapítása, ha nem biztosítja a hatóság azt is, hogy a meglévő készletek ezen árakon a közönség részére hozzáférhetőek legyenek. Az árszabályozás szükségképpen kiegészítője tehát a büntetőtörvény, amely kellő eréllyel megtorolja a fékezetlen nyereségvágy spekulációját és amely elretenti azokat, akik a válságos idők rendkívüli gazdasági állapotait önző céljaikra igyekeznek kihasználni. A visszaélések megfékezésére meghozták tehát csakhamar az árdragítók ellen irányuló büntető rendelkezéseket. A konvent — így szól az 1793. évi törvény — mérlegelve mindazokat a bajokat, melyeket az accapareur-ök gyilkos spekulációikkal a társadalomnak okoznak, elhatározta, hogy a harácsolás főbenjáró büntett. A forradalmaknak szuperlativuszok után áhítózo törvényhozói rendszerével összhangban kimondták tehát, hogy halálbüntetés jár az „accaparement“ gyűjtőnév alatt összefoglalt mesterkedésekre. Ily cselekményt követ el, — itt fel kell hívnunk a figyelmet a legújabb törvényeinkkel való hasonlatosságra — aki a közszükségleti cikket a forgalomból elvonja, elrejtí vagy használatatlanná teszi. Ugyanígy büntetik, aki árukészletét a hatóság felhívására nyolc nap alatt be nem jelenti, vagy a hatóság által megállapított árakon eladni nem hajlandó. A maximált árakat a kereskedő boltjának ajtaján feltüntetni köteles. A törvény könyörtelen végrehajtásáról hiánytalanul gondoskodtak. A halálbüntetésen kívül alkalmazták a teljes vagyonek elkobozást is. A lefoglalt árucikkek harmadrészét a feljelentőnek adták jutalmul. A forradalmi törvényszékek jegyzőkönyveiben a kivégzett harácsolók hosszú névjegyzékét olvashatjuk.¹ Es mindezek ellenére — állapítja meg a történetíró — a büntetőtörvénykönyv nem hozott hatásos orvosszert a drágulás válságában.²

Lapozunk előre vagy évszázadokkal visszafelé a történelem lapjain, találkozni fogunk ugyanazokkal a jelenségekkel, amelyek a francia forradalom hatalmasainak ily sok gondot okoztak. A rendkívüli közállapotok nyomán beálló gazdasági viszonyok kihasználói ellen minden alkalommal a büntetőtörvényt kell segítségül hívniok az államügyek irányítóinak. A tapasztalatok pedig minden esetben megmutatták, hogy e gazdasági problémák gyökereihez büntető intézkedésekkel hozzáférni nem lehet. Ennek ellenére sem nélkülözhetők azonban azok a rendelkezések, amelyek a társadalomellenes magatartás megbélyegzésére, a rendkívüli helyzet által előidézett ellátási nehézségek haszonleső fokozóinak fékentartására alkalmasak.

Ez az elgondolás vonul végig a két világháború alatt a mi törvényhozásunk által az árdragítók ellen hozott intézkedések sorozatán is és legélesebben nyilvánult meg a legújabb idevonatkozó rendelkezések, „a neöizeti gazdálkodás rendjét zavaró egyes cselekmények szigorúbb büntetéséről szóló“ törvényjavaslat tárgyalása alkalmából tett kormánynyilatkozatokban.

Nem számítva a kormányrendeletek hatalmas tömegét, sem az 1919. évi néptörvényt, hat törvényhozói elhatározást találunk már az árdragítók ellen való küzdelemben. Alig múlt el egy esztendő csapatainknak az első világháborúba való bevonulása óta, a kormánynak máris gondoskodnia kellett „a viszonyok által meg nem indokolt mértékű drágulás“ megakasztására. Az enyhe eszközökkel kísérletező, 1915 novemberében hatálybalépett kormányrendelet 'eredménytelennek mutatkozván, csak-

¹ J. Jaurés: Histoire socialiste de la Révolution française.

² H. Wallon: Le tribunal révolutionnaire. II. kötet.

nem húsz esztendő előtt megindult a törvényhozás munkája, amely a szigornak mind súlyosabb adagolásával küzd „a közszükségleti cikkek árának felhajtására irányuló üzelmek“ ellen. Az első, 1916. évben hatályba lépett törvényünk már széles alapokon és szigorú vagyoni büntetések alkalmazásával is igyekszik „az életszükségleti cikkek árának felszökkenését eredményező üzelmek“ ellen küzdeni. Vezérlő gondolata mégis az, hogy a közgazdasági élet korlátozása csak a háború idejére szükséges és hogy a büntetés csak azokat érje, akiket a vagyoni haszon szerzésére irányuló gondolat vezérel. A hivatlan elemek ellen hoznak megtorló rendelkezéseket, — mondta az igazságügyi bizottság jelentése — akik a háborús viszonyok által okozott szüneten áremelkedést kihasználva spekulációkra adták magukat, hozzájárulva ezzel a drágaság fokozásához. Már ez a törvény sem kelt rózsás elképzeléseket gazdasági hatására vonatkozólag, amikor a közszükségleti cikkeknek nyereszkesedés céljából aránytalan mértékben való beszerzését (áruhalmozás), ily cikkeknek hatósági rendelkezés ellenére a forgalomból való visszatartását, indokolatlan megsemmisítését, valamint a közszükségleti cikkeket előállító üzemeknek hatósági rendelkezés ellenére való megszüntetését bünteti. Kiegészíti e rendelkezéseket a jó erkölcsökbe vagy törvénybe ütköző kartellek és trösztyszerű alakulatok, valamint az áralakulást nemkívánatos irányba terelő vállalkozások büntetés alá helyezése.

Nem szólunk most az első törvényhozói beavatkozás hiányairól, az általa ki nem küszöbölt kijátszási lehetőségekről. Annak bizonyítékául, hogy a szűkre szabott célokat sem sikerült elérnie, elég, ha arra hivatkozunk, hogy a háború befejezése után hozott 1920: XV. t.-c. elődjét egész terjedelmében hatályon kívül helyezte, mert az árdragítás elleni küzdelem hatályossá tételére új elveken épülő alaptörvény megteremtését tartotta szükségesnek a törvényhozás. Az új törvény szerkesztői sem tévesztették szem elől, hogy „büntetőjogi rendelkezések nem hivatottak gazdasági bajok orvoslására“. A szükségesnek tartott rendelkezésekkel ezért csak azok ellen fordulnak, akik gazdasági életünknek hiányait kihasználva az áremelkedést — a gazdasági okoktól függetlenül — bűnösen fokozzák. Amikor az ily visszaélésnek hét különböző elkövetési módját vonják büntetés alá, kiterjeszkednek a munkabéruzsorára, a lánckereskedésre és a felügyeletet elmulasztó üzemtulajdonosnak az árdragító alkalmazottakért való büntető felelősségére is. Helyes megérzéssel tartózkodtak attól, hogy e törvény érvényességi időtartamát bármely irányban is korlátozzák. Igazolta álláspontjukat az, hogy utóbb nem csupán erre a törvényre, hanem még számos szigorításra is szükség volt.

Az árdragító visszaélésekről szóló törvényünk megalkotásánál főcélként tüzték ki, hogy ez „típusonként összefoglalva csoportosítsa“ és lehetőleg hiánytalanul meghatározza mindazokat az üzelmeket, amelyek a drágaság indokolatlan fokozására alkalmasak. A másik irányító szempont meg az volt, hogy a vagyoni büntetést oly arányban fokozzák, hogy a kockázat, amelyet az árdragítónak vállalnia kell, az elérhető nyereségnél jelentékenyebbnek mutakozzék. A kapzsiságnak a vagyonvesztéssel való megfenyegetése vezetett a pénzbüntetésen kívül még vagyoni elégtétel megszabására is, amely utóbbi az újabb törvények szerint az árdragító teljes vagyonának igénybevételeig emelkedhet.

Nem kétséges, hogy amidőn a törvényhozó valamely újabban üldözendőnek vélt cselekmény büntetésére jogszabályt alkot, igyekszik azt oly körültekintéssel megszerkeszteni, hogy a gyakorlati alkalmazásnál mennél kevesebb bizonytalanság, ingadozás forduljon elő. Az árdragítás cselekménye azonban annyira széttagolt, nehezen körülhatárolt matéria, hogy a megengedett és a tiltott cselekmények között a határvonal általános érvényességgel alig vonható meg. Gyakorlati nehézségek már az első kiindulási pontnál felmerültek. Árdragítást csupán közszükségleti cikk forgalomba hozásával lehet elkövetni. Az első törvény szerkesztői — hogy a bírói gyakorlat ingadozásának elejét vegyék — definiálni akarták a közszük-

ségleti cikk ismérveit. A törvényhozás azonban inkább a bírói gyakorlatra bízta ezt a kérdést. A fogalom meghatározást így a királyi Kúria alkotta meg elvi határozatában. Közszükségleti cikk eszerint az olyan áru, amelyet minden a kultúra átlagos színvonalán álló ember az élet rendes körülményei között, tekintet nélkül társadalmi állására, műveltségére, vagyoni viszonyaira használhat, sőt életszükségletének észszerű és célszerű kielégítésére időnként kell is használnia. Az ily cikk szembenáll a fényűzési cikkel. Hogy e meghatározás távolról sem volt alkalmas a gyakorlat ingadozásait megszüntetni, azt bizonyítja a felsőbb bírósági határozatok sorozata, amelyek az első bírói döntéssel szemben ellentétes álláspontot foglalnak el abban a kérdésben, hogy valamely áru közszükségleti cikknek tekintendő-e vagy sem. Olvashattunk néha a laikus számára kevésbé érthető döntéseket. A csokoládé és a tejszínhab a Kúria szerint közszükségleti cikk, a tejszínhabos csokoládé ellenben fényűzési cikk. A konyak közszükséglet tárgya; a likőr fényűzési cikk. Az orvos hivatásából folyó munkateljesítménye körében nem követ el árdrágítást, bármily magas, indokolatlan honoráriumot követel betegétől. Az arany közszükségleti cikk, mert arra az államnak „a történelem most folyó korszakában nélkülözhetetlen szüksége van“. Nem szaporítjuk a példákat, amelyekkel csupán azt kívántuk jelezni, hogy a közszükségleti cikk ismérveinek — a Kúria szerint is mind alanyilag, mind tárgyilag relatív és változó fogalomnak — általános érvényre való körülhatárolása csaknem kivihetetlen. A második nehézség, amely ugyancsak már a kiindulásnál mutatkozik, a megengedett ár, a „méltányos hasznot“ meg nem haladó nyereség kérdése. Döntő fontosságú kérdés ez az utánpótlási ár megszabása szempontjából. Míg egyrészt arra az álláspontra helyezkedett a Kúria, hogy az utánpótlási ár csak annyiban irányadó, amilyen mértékben „azt a társadalmi igazságosság megengedi“ és a valutaromlásból eredt, kedvezőtlen gazdasági helyzetből mindenkinek, tehát a kereskedőnek is ki kell vennie a reá eső részt, a veszélyt a vevővel legalább is megosztani tartozik, addig több más határozatban kimondta, hogy a kereskedő jogosult azt az árat alapul venni, amelyen ő abból az áruból az eladás időpontjában újat vásárolhat.

Mindezek a körülmények szükségképpen hozták magukkal, hogy az árdrágítók üldözése nem nyújtotta azt a biztonsági tudatot, amely a büntetőigazságszolgáltatásnak más területen mindenkor velejárója. E gyakorlati nehézségek indították a törvényhozást nyilván arra, hogy az árdrágítók üldözésének tökéletesbítését újabb meg újabb törvényekkel oldja meg. Ez a törekvés különösen a most folyó világháború kitörése óta észlelhető. A normális gazdasági életben, a verseny és a szabad forgalom idején az árszabályozás kérdésének csekély a jelentősége. A reánk virradó rendkívüli idők azonban ismét időszerűvé tették a közellátás hatósági szabályozását és ezzel a munkával áll kapcsolatban az a három törvény is, amely az 1939—1941. években keletkezett. Mindhárom rendelkezései az árdrágítók „hatékonyabb és fokozott szigorral való üldözését“ kívánják megvalósítani.

Nem részletezzük ezen új törvényekben biztosított, felfokozott üldözési lehetőségeket sem. A szakjogászra tartozó részletek annál kevésbé érdekesek, mert a probléma végleges megoldása itt sem sikerült. Látjuk ezt már abból, hogy az igazságügyi kormány szükségesnek tartotta egy újabb törvényjavaslat benyújtását, amelyben megint csak „szigorúbb büntetést“ állapítanak meg. A tervezett újítások azért szükségesek, — a javaslat indokolásából kitűnően — mert a gazdasági élet újabb jelenségeiből arra kell következtetni, hogy a meglévő törvényeket ki kell egészíteni, ha a visszaélések újabban elharapódzott alakjaival is hatásosan kívánunk szembe-

szállni. A felületes szemlélő itt tehát versenyfutásszerű jelenséget láthat, amelynél azt kérdezheti, mikor fogja elérni a törvényhozó az eddig mindig függőbbnek és találékonyabbnak mutakozó árdragítókat.

A törvényjavaslat, amely ezidőszerint a felsőház előtt van tárgyalás céljából, az igazságügyminiszter kijelentése szerint csak átmeneti jogszabály a rendkívüli állapotok idejére. Az árdragítás egységes, átfogó szabályozását — a képviselőházi előadó szerint — az előkészületben levő új büntetőtörvénykönyv fogja elvégezni. A tehát csupán rendkívüli időkre szánt törvényben a szigorítások három irányban érvényesülnek. Fokozzák a büntetést, ha az árdragítás a közellátás érdekeit súlyosan veszélyezteti, ha Üzletszerű üzelmekről van szó és ha hasonló cselekmény miatt büntetett egyén újabb árdragítást követ el. A szigor fokozása az indokolás szerint azért is szükséges, mert voltak bíróságok, amelyek sok esetben rendkívül enyhe (péNZ)-büntetéseket szabtak ki és ez az árdragítókat újabb üzelmekre bátorította. Új rendelkezés a javaslatban a maximálisnál magasabb áron vásárló vevő büntetése, amiről alább még szó lesz.

A javaslatot a képviselőházi tárgyalás során kevés szimpátiával fogadták. A felszólalók egy része azzal érvelt, hogy előbb a közellátást kell megrendszabályozni, csak azután lehet szigorú megtorláshoz nyúlni. Mások meg azt hangoztatták, hogy a szigorítások, tágan értelmezhető ismérvek (súlyos veszélyeztetés fogalma stb.) nem a veszedelmes elemeket, hanem a hibájukon kívül bajbajutott eladókat és vevőket fogják sújtani. A miniszteri felszólalás sem mutatott nagy lelkesedést az új törvényalkotás iránt, amidőn arra hivatkozott, hogy csak azért „forszírozza a javaslat elfogadását, mert a közvélemény nyomása alatt kell ezeket a kérdéseket szabályozni“. E nyomás mint jogforrás azonban az ország véleményét visszatükröző pártok vezérszónokainak felszólalásaiból megállapítható nem volt. Egy pontban egyetértett mégis a miniszter és az ellenzék és ez az volt, hogy az árdragító visszaéléssel szemben való védekezés elsősorban nem büntetőjogi, hanem termelési, politikai és nemzetnevelési eszközökkel oldandó meg. Amikor tehát a vita oda csúcsosodott ki, hogy vajjon alkalmas-e az új törvény a feketepiac letörésére, megegyezett a vélemény abban, hogy ily eredményt semmiféle büntető rendelkezéstől várni nem lehet. A javaslat pártolói is csak abban reménykedtek, hogy ez segítségül lesz abban, hogy szűkebb körre szorítsák a visszaéléseket. Nem volt véleménykülönbség abban sem, hogy az új törvény nem fogja a közellátást megváltoztatni: büntetőrendelkezés nem teremthet több közszükségleti cikket. De bíztak a javaslat pártolói abban, hogy „ezek a cikkek jobban oda fognak tudni jutni, ahova elsősorban jutniok kell“. Ezen őszinte szerénységgel meghatározott célkitűzésével értékelte tehát a képviselőház a javaslatot, amikor annak szükségessége és célirányossága mellett döntött.

Helyesen ismerte fel a javaslat előadója a helyzetet, amikor a legkényesebb pontként a vevő üldözését jelölte meg. Az árdragító visszaéléseknél a vevő eddig a sértett szerepét töltötte be, akinek a korábbi törvények hatályos védelmet, a maximális áron felül fizetett összeg visszaköveteléséhez való jogot is biztosítottak. A maximális árnál drágábban vásárló vevő csak akkor esik büntetés alá, ha nyereséget célzó továbbeladás végett vett. Csúpan a legújabb bírói gyakorlat vett oly irányt, hogy a beugrató vevőt az árdragító felbujtójaként büntetés alá vonják. A vevő büntetőjogi felelősségét megállapító rendelkezés körül támadt képviselőházi vita eredményeképpen keletkezett az igazságügyi bizottság szövegezésében most már oly értelmű szakasz, hogy csúpan azt a vevőt lehet büntetni, aki a közszükségleti cikket olyan mennyiségben szerezte be, amely nélkülözhetetlen házi, gazdasági vagy üzemi szükségletét aránytalanul meghaladta. Az ily beszerzés is csak akkor esik büntetés alá, ha jogszabály

tilalma ellenére, vagy a hatóság által megszabott legmagasabb ár túllépésével történt. E két feltétel fennforgásának vagy hiányának bírói megállapítása nehézségeket nem okozhat. A készletek célszerű és igazságos felosztásának rendjét hatósági rendelkezések szabályozzák, az ezeknek megsértésével történő vásárlásnak tehát éppen oly kétségtelen ismérvei vannak, mint a maximális ár túllépésének. Nem oly egyszerű ma és ezért beható vizsgálatot igényel, hogy adott esetben mi haladja meg aránytalanul a nélkülözhetlen szükségletet. Hány tojást kell előírányoznia a gondos háziasszonynak az öttagú család szükségletének fedezésére, mennyi kukoricát a két süldő felhízolására anélkül, hogy a vádlottak padjára kerüljön. A vevő büntető felelősségének feltételeit a gyakorlatban tehát csupán a konkrét esetet eldöntő bíró állapíthatja meg. Aligha lesz majd elkerülhető, hogy ily gyakorlat kialakulásáig bizonytalanság ülje meg a lelkeket, amelyeket csupán a királyi ügyészség csökkenthet, fokozottan megfontolt és csak a fiagrás esetekre szorítózkodó vádemelésekkel. Az óvatosság indokolt lesz már azért is, mert a javaslat súlyos börtönbüntetést szab a vevőre, ha árdragítás miatt már büntetve volt, vagy ha a beszerzett készlet értéke 20.000 P-t meghalad. Eltérő felfogásnak helyt adó esetekben az igen komoly következményekkel járó bűnvádi üldözés tehát a felelősség nehéz terhét hárítja a bíróságokra.

Végül vessünk egy pillantást azokra a számadatokra is, amelyekből az árdragításnak összkriminalitásunkban való szerepét megítélhetjük. Legutolsó országos statisztikai kimutatásunk szerint, tehát oly időben, amikor — a most tervezett rendelkezéseken kívül — az összes árdragító törvények már hatályban voltak, a kisebb jelentőségű árdragítás miatt való elítélések az összes járásbírói elítéléseknek mintegy 4%-át tették ki. Az árdragító üzelmek túlnyomó része azonban súlyosabb természetű, törvényszéki uzsorabírói hatáskörbe tartozik. A helyzet itt azután már sokkal komolyabb. Az összes elítéléseknek 18%-a az országban súlyosabb árdragítás miatt történt. A lopáson kívül tehát a legmagasabb számú elítélés ezekre a cselekményekre esett, amely elítélések száma messze meghaladja a testi épség vagy vagyon elleni cselekmények miatt történt elítéléseket. Aggályt keltenek e számadatok már azért is, mert az előző évben történt elítélések számában az árdragítás még csak 4%-kal szerepelt és a bíróilag megállapított árdragítások száma csaknem ötszörösére emelkedett az előző évi országos elítélési számnak. Figyelembe kell venni e hatalmas emelkedés mellett azt is, hogy e bűncselekményeket legnagyobb részt a fővárosban és környékén követik el. E komoly számadatokat nyomós indokul lehetett volna felhozni a képviselőházi tárgyalás során, amikor igazságügyminiszterünk azzal érvelt, hogy az fekete piac üzelmek ellen „védekezni kell mindenféle eszközzel, amivel lehet, a többi közt szerényen, egy picikét büntetőjogilag is“.

AUER GYÖRGY